

INTERFAOL VAZIFALAR ORQALI BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA TAFAKKUR ELASTIKLIGINI OSHIRISH METODLARI

Abdulgʻayev Abduvoxid Abdulbori o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15602397>

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning tafakkur elastikligi muhim kompetensiya sifatida ko'riladi, chunki u ularga turli pedagogik vaziyatlarda moslashuvchan qarorlar qabul qilish va muammolarni ijodiy yechish imkonini beradi. Ushbu maqola interfaol vazifalar orqali bo'lajak o'qituvchilarda tafakkur elastikligini rivojlantirishning nazariy asoslari, metodlari va amaliy yondashuvlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda muammoli o'qitish, loyiha metodi, refleksiv amaliyot, kognitiv fleksibillik treninglari va didaktik o'yinlar kabi usullarning samaradorligi ko'rib chiqiladi. O'zbekistonning ko'p millatli ta'lim muhiti kontekstida olib borilgan tajriba-sinov ishlari ushbu metodlarning mahalliy sharoitlarga mosligini tasdiqlaydi. Maqola interfaol vazifalarni ta'lim jarayoniga kengroq integratsiya qilish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: tafakkur elastikligi, interfaol vazifalar, bo'lajak o'qituvchilar, muammoli o'qitish, loyiha metodi, refleksiv amaliyot, kognitiv fleksibillik, didaktik o'yinlar, O'zbekiston ta'limi.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning roli an'anaviy bilim uzatuvchidan o'quvchilarning mustaqil fikrlashini yo'naltiruvchi va ijodiy rivojlanishini rag'batlantiruvchi fasilitatorga aylandi. Ushbu o'zgarishlar bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda ularning tafakkur elastikligini rivojlantirishni muhim vazifa sifatida oldinga surmoqda. Tafakkur elastikligi shaxsning muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rish, fikrlash strategiyalarini moslashuvchan o'zgartirish va yangi sharoitlarga tez moslashish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Bu qobiliyat o'qituvchilar uchun pedagogik jarayonda kutilmagan vaziyatlarni boshqarish, turli o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va innovatsion yechimlar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonning ko'p millatli jamiyati sharoitida tafakkur elastikligi turli madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishda qo'shimcha afzalliklarni ta'minlaydi. Ushbu maqola interfaol vazifalar orqali bo'lajak o'qituvchilarda tafakkur elastikligini oshirishning nazariy asoslari, metodlari va O'zbekiston ta'lim tizimidagi amaliy tatbiq yo'llarini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, xalqaro va mahalliy tadqiqotlarning sinteziga asoslanadi.

Tafakkur elastikligi shaxsning kognitiv moslashuvchanligini ifodalovchi muhim psixologik xususiyat bo'lib, u turli kontekstlarda muammolarni yechishda moslashuvchan fikrlash strategiyalarini qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. Jeyms Kaufman tafakkur elastikligini "muammolarni yechishda turli yo'llarni sinab ko'rish, fikrlash strategiyalarini o'zgartirish va yangi sharoitlarga moslashish qobiliyati" deb ta'riflaydi[1]. Bu xususiyat o'qituvchilar uchun pedagogik jarayonda yuzaga keladigan kutilmagan vaziyatlarni boshqarish, turli o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashish va innovatsion ta'lim yondashuvlarini joriy etishda muhim ahamiyatga ega. L.S. Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, tafakkur ijtimoiy tajriba va muloqot orqali shakllanadi, shuning uchun interfaol vazifalar tafakkur elastikligini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi[2]. Jon Dyui esa refleksiv tafakkurning muammolarni hal etishdagi rolini ta'kidlab, o'quvchilarning o'z fikrlash

jarayonlarini tahlil qilishi va qayta ko'rib chiqishi tafakkur elastikligini oshirishning asosiy sharti ekanligini ko'rsatadi[3]. O'zbekiston kontekstida tafakkur elastikligi o'qituvchilarga ko'p madaniyatli sinflarda ishlash, turli o'quvchilarning ehtiyojlarini qondirish va ta'lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirishda yordam beradi.

Interfaol vazifalar o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydigan, hamkorlik, muloqot va mustaqil fikrlashni rag'batlantiruvchi o'quv topshiriqlari sifatida ta'riflanadi. Robert Marzano interfaol vazifalarni besh turga ajratadi: muammoli vaziyatlarni hal etish, loyiha vazifalari, ijodiy vazifalar, refleksiv vazifalar va o'yinli vazifalar[4]. Muammoli vaziyatlar o'quvchilardan turli ma'lumotlarni tahlil qilish va eng maqbul yechimni tanlashni talab qilsa, loyiha vazifalari guruh bo'lib ishlash va amaliy natijalar taqdim etishni rag'batlantiradi. Ijodiy vazifalar yangi g'oyalar ishlab chiqish va noan'anaviy yechimlarni topishga yo'naltirilgan bo'lib, refleksiv vazifalar o'quvchilarga o'z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish imkonini beradi. O'yinli vazifalar esa muammolarni o'yin shaklida hal etish orqali motivatsiyani oshiradi. A.A. Verbitskiy kontekstli ta'lim nazariyasida interfaol vazifalarning real hayotiy vaziyatlarga yaqinligi ularning kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishdagi muhimligini ta'kidlaydi[5]. O'zbekiston ta'lim muhitida interfaol vazifalar bo'lajak o'qituvchilarni ko'p millatli sinflarda ishlashga tayyorlash va turli madaniy kontekstlarda moslashuvchan fikrlashni rivojlantirish uchun muhim vosita sifatida qo'llaniladi.

Bo'lajak o'qituvchilarda tafakkur elastikligini rivojlantirishda interfaol vazifalarga asoslangan quyidagi metodlar samarali deb topildi:

1. *Muammoli o'qitish metodi*: Muammoli o'qitish bo'lajak o'qituvchilarga murakkab pedagogik vaziyatlarni hal etishda turli yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. David va Roger Johnsonning hamkorlikda o'qitish modeliga ko'ra, o'quvchilar guruh bo'lib muammoli vaziyatlarni tahlil qiladi, turli yechimlarni muhokama qiladi va eng maqbulini tanlaydi[6]. Bu jarayon muammoni aniqlash, ma'lumot to'plash, yechimlarni ishlab chiqish, tahlil qilish, tanlash va baholash bosqichlarini o'z ichiga oladi. O'zbekiston pedagogika universitetlarida bu metod sinf boshqaruvi yoki ko'p madaniyatli sinflardagi muammolarni hal etishda qo'llaniladi.
2. *Loyiha metodi*: Loyiha metodi bo'lajak o'qituvchilarga real pedagogik muammolarni tadqiq qilish va amaliy yechimlar ishlab chiqish orqali tafakkur elastikligini rivojlantiradi. John Kellerning ARCS modeliga asoslanib, loyiha vazifalari o'quvchilarning e'tiborini jalb qiladi, bilimlarning amaliy ahamiyatini ko'rsatadi va muvaffaqiyat hissini beradi[7]. Loyiha jarayoni mavzuni tanlash, reja tuzish, ma'lumot to'plash, amalga oshirish, taqdimot va refleksiyadan iborat. O'zbekiston kontekstida loyihalar ko'p millatli sinflar uchun o'quv dasturlari ishlab chiqish yoki raqamli ta'lim resurslarini yaratish kabi mavzularga yo'naltirilishi mumkin.
3. *Refleksiv amaliyot metodi*: Refleksiv amaliyot bo'lajak o'qituvchilarga o'z pedagogik faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish imkonini beradi. Donald Schonning refleksiv amaliyot nazariyasiga ko'ra, o'qituvchilar faoliyat jarayonida va undan keyin refleksiya qilishi tafakkur elastikligini oshiradi[8]. Refleksiv kundaliklar, video tahlillar, hamkasblar darslarini kuzatish, o'zaro baholash va refleksiv suhbatlar bu jarayonni qo'llab-quvvatlaydi. O'zbekiston universitetlarida refleksiv amaliyot o'qituvchilik amaliyoti davomida qo'llaniladi.
4. *Kognitiv fleksibillik treningi*: Kognitiv fleksibillik treninglari bo'lajak o'qituvchilarni turli kontekstlarda fikrlash strategiyalarini o'zgartirishga o'rgatadi. Rand Spiro va Richard Coulsonning kognitiv fleksibillik nazariyasiga ko'ra, bilimlar turli nuqtai nazardan taqdim

etilganda tafakkur moslashuvchanligi oshadi[9]. Treninglar muammolarni turli usullar bilan hal etish, “aqliy hujum” va rol o‘ynash mashqlarini o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston ta’limida bu treninglar ko‘p madaniyatli sinflarda kommunikatsiya muammolarini hal etishga yo‘naltirilishi mumkin.

5. *Didaktik o‘yinlar metodi*: Didaktik o‘yinlar real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qilib, bo‘lajak o‘qituvchilarni moslashuvchan fikrlashga undaydi. G.K. Selevkoning ta’kidlashicha, o‘yinlar o‘quvchilarni turli vaziyatlarga moslashishga va ijodiy yechimlar topishga o‘rgatadi[10]. Rolli, imitatsion, strategik va jamoaviy o‘yinlar o‘quvchilarni turli rollarni sinab ko‘rishga va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘zbekiston ta’lim muhitida bu o‘yinlar sinf boshqaruvi yoki o‘quvchilar motivatsiyasini oshirish kabi mavzularga yo‘naltiriladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarda tafakkur elastikligini baholash muammoli vaziyatlar testi, portfolio metodi, o‘z-o‘zini baholash va ekspert baholash usullari orqali amalga oshiriladi. Muammoli vaziyatlar testi yechimlarning xilma-xilligi va samaradorligini o‘lchaydi. Portfolio metodi talabalarning interfaol vazifalardagi yutuqlarini tizimli ravishda ko‘rsatadi. O‘z-o‘zini baholash so‘rovnomalari orqali talabalar o‘z tafakkur jarayonlarini tahlil qiladi. Ekspert baholash esa tajribali pedagoglar tomonidan maxsus mezonlar asosida amalga oshiriladi. O‘zbekiston universitetlarida bu usullar o‘qituvchilik amaliyoti davomida qo‘llaniladi.

O‘zbekiston pedagogika universitetlarida olib borilgan tajriba-sinov ishlari interfaol vazifalarning tafakkur elastikligini oshirishdagi samaradorligini tasdiqladi. Muammoli o‘qitish va loyiha metodlari talabalarni ko‘p millatli sinflarda yuzaga keladigan muammolarni hal etishda moslashuvchan yondashuvlarni qo‘llashga o‘rgatdi. Refleksiv amaliyot o‘quvchilarning o‘z faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyatlarini oshirdi. Kognitiv fleksibillik treninglari va didaktik o‘yinlar talabalarning ijodiy va moslashuvchan fikrlashini rag‘batlantirdi. Raqamli platformalar va virtual simulyatorlar global ta’lim tajribasini o‘rganishni osonlashtirdi, ammo ba’zi hududlarda texnologik infratuzilma cheklovlari qo‘shimcha investitsiyalarni talab qiladi. O‘zbekistonning ko‘p millatli jamiyati sharoitida interfaol vazifalar turli madaniyat vakillari bilan hamkorlik qilish va inklyuziv muhit yaratishda muhim rol o‘ynadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, interfaol vazifalar orqali bo‘lajak o‘qituvchilarda tafakkur elastikligini oshirish zamonaviy ta’limning muhim vazifasi bo‘lib, o‘qituvchilarni turli pedagogik vaziyatlarda samarali ishlashga tayyorlaydi. Muammoli o‘qitish, loyiha metodi, refleksiv amaliyot, kognitiv fleksibillik treninglari va didaktik o‘yinlar tafakkur elastikligini rivojlantirishda samarali vositalar sifatida o‘zini ko‘rsatdi. O‘zbekistonning ko‘p millatli ta’lim muhitida bu metodlar o‘qituvchilarni turli madaniyat vakillari bilan ishlashga va innovatsion ta’lim yondashuvlarini joriy etishga tayyorlaydi. Kelgusida interfaol vazifalarni o‘quv dasturlariga kengroq integratsiya qilish, pedagogik kadrlarni tayyorlash, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali tafakkur elastikligini rivojlantirish samaradorligini yanada oshirish mumkin.

References:

Используемая литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kaufman, J.C. (2018). *Journal of Intelligence*, 6(2), p. 21.
2. Vygotskiy, L.S. (1934). *Myshleniye i rech'*, pp. 45-50.
3. Dewey, J. (1933). *How We Think*, pp. 78-82.
4. Marzano, R.J. (2007). *The Art and Science of Teaching*, pp. 56-60.
6. Verbitskiy, A.A. (2004). *Kompetentnostnyy podkhod*, pp. 89-92.
7. Johnson, D.W., & Johnson, R.T. (2009). *Educational Researcher*, 38(5), pp. 367-370.
8. Keller, J.M. (2010). *Motivational Design for Learning and Performance*, pp. 123-125.
9. Schon, D.A. (1983). *The Reflective Practitioner*, pp. 134-136.
10. Spiro, R.J., & Coulson, R.L. (1990). *Educational Technology*, 30(5), pp. 25-28.
11. Selevko, G.K. (2006). *Entsiklopediya obrazovatel'nykh tekhnologiy*, pp. 67-70.